

7. Словотвір сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх / [відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. – К. : Наукова думка, 1979. – 406 с.

8. Ставицька Л. Гендерна лінгвістика : українська перспектива / Леся Ставицька // Українська мова. – 2004. – №3. – С. 58–66.

9. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : [монографія] / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.

Одержано редакцією 19.10.13

Прийнято до публікації 14.12.13

М. И. Навальная

Розширення сфери функціонування імен существительных для обозначения лиц женского пола, появившиеся в (на материале языка интернет -издания «Украинская правда»)

*В статье проанализированы наиболее употребляемые существительные для обозначения лиц женского пола, появившиеся в языке интернет -издание «Украинская правда» в начале XXI века; изложены словообразовательные типы создания этих языковых единиц; выделены их тематические группы, определена стилистическую роль существительных; указано, что существительных со значением женского пола, не имеющих параллельных соответствий мужского рода, в украинском языке сравнительно немного; отмечено, что в начале XXI века профессиональная принадлежность лиц становится важным социолингвистическим фактором и требует особого внимания исследователей; прослежена тенденцию к распространению в украинской интернетной публицистике существительных со значением женского пола, которые обозначают партийную принадлежность женщин; сделаны выводы, что в языке интернетной публицистики, как и в других сферах, наблюдается активное применение новых существительных с суффиксом **-к(-а-)** для обозначения лиц женского пола как по их профессиональной деятельности и партийной принадлежности, так и по территориальному признаку и членством в сообществе, что свойственно разговорной литературной речи.*

Ключевые слова: существительные со значением женского пола, словообразовательный тип, язык интернетной публицистики, внеязыковые факторы.

M. I. Navalna

**Scope's expansion of functioning of nouns denoting females
(based on the language of online newspaper «Ukrainska Pravda»)**

*The article analysed the most common nouns denoting females that appeared in the language of online newspaper «Ukrainska Pravda» at the beginning of XXI century; described the types of derivative creation of these linguistic units, singled out their thematic groups, defined the stylistic role of nouns, showed that there are relatively few nouns denoting females that have no parallel masculine equivalents in Ukrainian language, emphasized that at the beginning of XXI century the professional affiliation of people becomes an important sociolinguistic factor and requires special attention of researchers, traced the tendency of spreading nouns denoting females in Ukrainian web journalism, which means the women's affiliation to some party. It was concluded that in the language of web journalism, as in other areas, there is an active use of new nouns with the suffix **-k(-a-)** to denote females as in their professional work and party affiliation and territorial basis and membership in a community that characterize of colloquial literary language.*

Key words: nouns denoting females, derivational type, language of web journalism, extralinguistic factors.

УДК 811.161.2'373.611

А. В. Ткач

МЕДИЧНІ ТЕРМІНИ-СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ: СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Терміни-словосполучення активно входять у терміносистему української мови й становлять значну частину її словника. У нашій статті проаналізовано такі складні наукові конструкції в сучасній українській медичній термінології. Окреслено словотвірну організацію багатокомпонентних

термінологічних утворень, з'ясовано особливості їхнього функціонування, розглянуто їхні специфічні семантико-структурні ознаки. Найбільша частота вживання характерна для двокомпонентних субстантивно-ад'єктивних і субстантивно-субстантивних термінів-словосполучень, нижчий рівень – у чотири- та п'ятикомпонентних наукових понять, які перебувають на периферії досліджуваної мікрогрупи складних одиниць. Визначено також перспективу використання таких складних словотворчих моделей у медичній термінології.

Ключові слова: термін(и), термін(и)-словосполучення, терміни-композиції, термінологія, українська медична термінологія, багатокомпонентні утворення, складна наукова (термінологічна) конструкція, терміносполука.

Постановка проблеми. Медична термінологія є невід'ємною частиною сучасної наукової лексики, підсистемою загальнонаціональної української мови. Процес формування її складний, тривалий і багатоаспектний. Відповідно, досліджувана нами терміносистема є відкритою і неостаточно сформованою, її щоразу розширюють і поповнюють нові лексичні одиниці. Зокрема, основний масив термінофонду мови медицини становлять терміни-словосполучення. Щодо розуміння суті таких наукових понять на лексико-семантичному і граматичному рівнях, то в працях учених-термінологів спостережено неоднозначність їхньої інтерпретації; малодослідженою є словотвірна організація медичних багатокомпонентних термінологічних утворень, не знайшли повного висвітлення семантико-структурні особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема словоскладання привертала увагу багатьох російських та українських учених, а саме: Л. Азарової, Н. Безбородька, Ф. Буслаєва, Л. Булаховського, В. Виноградова, Г. Винокура, І. Давидова, О. Земської, Н. Клименко, В. Лопатіна, З. Осипенко, О. Потебні, І. Улуханова, М. Шанського, О. Шахматова, Л. Щерби та ін. У своїх дослідженнях вони поступово розширювали і поглиблювали проблему складних слів: визначали основні ознаки композитів порівняно із простими словами, встановлювали структурні засади (способи й засоби) утворення складних слів, робили опис різноманітних словотвірних груп за відношенням їхніх основ, розробляли їхню класифікацію.

Українські складні слова аналізували в працях Є. Карпіловської, О. Кардашук, Н. Клименко, О. Кульбабської, Л. Вакарюк, С. Панцьо та ін. Їхні ґрунтовні розвідки засвідчують, що композит – це завжди мотивована одиниця, тобто мотивовність є універсальною ознакою складного слова.

З-поміж українських вчених особливу увагу на історію вивчення композитних утворень у вітчизняному мовознавстві та зарубіжній славістиці звернула Л. Азарова. У своїй монографії „Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція „золотої” пропорції” дослідниця, визначаючи параметри композитів у різних терміносистемах (особливо – технічних наук), зауважує, що „системні ознаки терміносистеми як мовного явища повинні науково осмислюватись із урахуванням загальномовних закономірностей, зокрема, специфіки відповідних функціональних стилів, міжнародної відповідності, словотвірної однорідності, систематичності термінологічного гнізда і поля, однозначності, ... репродуктивності, оперативності, зручності у вживанні, нормативної правильності, естетичності” [1, с. 170–171].

Водночас помічено, що, відбиваючи загальномовні тенденції, термінологія розвивається швидшими темпами. Ті принципи розвитку, які в загальноживаній лексиці, зокрема в способі її творення, тільки окреслені, у сфері термінології є цілком виразними й продуктивними.

Процес утворення і функціонування складних і складених слів виявився особливо поширеним у сучасній українській медичній термінології. Застосування композитів у цій галузі зумовлене необхідністю точніше і повніше називати нові хвороби, їхні симптоми, методи діагностики, способи лікування тощо. Проте, як зазначає Л. Азарова, найбільше поява термінів складної структури викликана потребою висловити „дві ідеї однією лексемою, словом” [1].

Структура складних і складених термінів досить індивідуалізована та специфічна за такою ознакою, як науково-галузева належність термінів-комполітів.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Українська терміносистема з позицій сучасного словотвору має неоднорідну структуру. Так, усі термінологічні одиниці розділяють на дві групи (за формальною ознакою): 1) одновербальні терміни (однослівні, або гіпероніми); 2) полівербальні терміни (багатослівні) [3, с. 427]. Окремі мовознавці переконують, що понад 70 % термінів у різних терміносистемах – це словосполучення [7, с. 171], саме вони становлять основний масив термінофонду [3, с. 427]. Не є винятком і сучасна українська медична термінологія. Базовий термінофонд її становлять однослівні (одновербальні) терміни, та чимало медичної лексики сформовано двокомпонентними (полівербальними) термінами, периферійна зона доповнюється відповідно три-, чотири-, п'яти-, шестикомпонентними одиницями. Такі багатоконпонентні утворення є результатом опосередкованої вторинної номінації, оскільки термін змінює свою денотативно-сигніфікативну віднесеність, умотивований, реалізуючи своє нове значення з натяком на сигніфікат конкретизуючого слова. Характер зазначених поняттєво-наукових сполук визначається єдністю протилежностей таких базових одиниць, як семантична цілісність і структурно зумовлена самостійність кожного елемента, що є засобом єдиної, але розщепленої наукової назви.

Унаслідок опосередкованої вторинної номінації з'являється складна наукова конструкція. Щоправда, у сучасному термінознавстві таке поняття лінгвісти кваліфікують по-різному, зокрема: багатоконпонентний термін (В. Чумак, С. Овсейчик), терміні-комполіти (Л. Азарова), аналітичні номінації (О. Чуєшкова), складений термін (Д. Лотте), складні слова (О. Кардашук, О. Кульбабська) тощо. Проте найчастіше складні номінації термінологи називають термінами-словосполученнями (В. Даниленко, Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, А. Крижанівська, Л. Симоненко, А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько, Л. Вакарюк, С. Панцьо й ін.).

Мета нашої статті – проаналізувати терміни-словосполучення в українській медичній термінології, визначити словотвірну структуру таких багатоконпонентних термінологічних утворень, з'ясувати особливості їхнього функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Базовою одиницею (стрижневим словом) кожної досліджуваної словосполучної моделі є термін-іменник, до якого на основі підрядного зв'язку приєднуються залежні компоненти (конкретизатори). Навколо опорної назви (ядерного субстантива) у медичних термінах групуються здебільшого прикметники, які формують з іменником стійкі форми номінацій, що характеризуються системністю, наявністю дефініції, стислістю і семантичною єдністю, відсутністю експресії та стилістичною нейтральністю: *алергічна реакція, коронарна недостатність, кровоносна система, високопатогенний вірус, донорська кров, органічна речовина, штучне запліднення* й ін. Напр.: *Сурогатне материнство – це одна з репродуктивних технологій, за допомогою якої здорова жінка на основі угоди (договору) після штучного запліднення виношує і народжує дитину для іншої сім'ї* (Із телепередачі); *Як джерело вітаміну В, малина помічна при тривалому вживанні сульфамідних препаратів та антибіотиків – вони знижують вироблення цього вітаміну кишковими бактеріями* (Із газети). Тут прикметники вказують на ознаки, різнопланово характеризуючи явище чи поняття. Здебільшого, у наукових словосполучках вони передують іменниковим формам. Незалежно від лексико-граматичного категорійного складу та словесної довжини такі терміни-словосполучення виражають функціонально одне термінологічне поняття.

Досліджений матеріал переконливо засвідчує, що в медичній термінології найчисленнішими з-поміж складених термінів є моделі двокомпонентних словосполучень, утворених на ґрунті субстантивно-субстантивного та субстантивно-ад'єктивного зв'язків.

Субстантивно-субстантивні медичні терміносполуки сформовані за схемою: іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.): *відшарування сітківки, запалення нирки, корінь зуба, метод Павлова, хвороба Лайма* тощо. Напр.: *Салат – джерело зміцнення імунітету, добрий помічник у*

захисті організму від різних інфекційних збудників та від такого важкого захворювання, як рак (Із газети); Сунці добре регулюють діяльність кишечника й обмін речовин, беруть участь у виведенні „поганого” холестерину і токсинів, справляють заспокійливу, сечогінну, глистогінну дії (І. Носаль).

Більшу групу складають субстантивно-ад’єктивні утворення, що виражені іменником у Н. в. та узгодженого з ним відносного прикметника (рідше – діеприкметника): *зубний канал, бронхіальна астма, вузький таз*. Конкретизатори (доповнювальні компоненти) можуть бути і простими, і складними прикметниками: *стовбурові клітини, променева кістка і кишково-шлунковий тракт, шишкоподібна залоза* та ін.

Зазначені терміни-словосполучення мають досить гнучку будову, унаслідок чого внутрішньоструктурна зміна номінативної одиниці, що стосується лише її дистрибутивних характеристик, не заторкує семантичної тотожності. Таку видозміну варто визначити як власне структурну (формальну), у результаті чого маємо терміни з іншим порядком розташування його складових, порівн.: *молочна катаракта – катаракта молочна, очне яблуко – яблуко очне, кісткова тканина – тканина кісткова*. Напр.: *Іноді нанізм (карликовість) розвивається у дітей внаслідок недоїдання, тяжких хронічних хвороб – ниркової недостатності, ревматизму, вад серця* (Із підр.): → модель [прикметник + іменник]; *Пилок квітковий – цінний оздоровчий засіб системної та метаболічної дії, який може бути рекомендований для оптимізації комплексного лікування хворих на хронічний післонефрит* (Із наук. зб.): → [іменник + прикметник]. Між такими структурно-співвідносними варіантами простежуємо певне стилістичне розрізнення: препозиція означення відповідає прямому порядку слів, а його постпозиція – інверсійному [3, с. 428].

Серед медичних складених термінів, компоненти яких об’єднані підрядним зв’язком, більшість становлять двоскладові конструкції, які можуть бути представлені й термінологічними одиницями (обидва слова), й лексемами, де означуване слово загальноживаного типу чи нетермінологічного характеру: *зубна емаль, мозкова травма, флюорографічний метод, катаральний ларингіт, очне дно, протока навкололімфатична*.

Крім двослівних термінів, прикметники входять до складу багатослівних виразів, що передають цілісні поняття: *запалення лімфатичних вузлів, хронічний гнійний гайморит, судинозвужувальні нервові волокна, гострий гематогенний остеомієліт трубчастих кісток*. Зазвичай, такі складені термінологічні структури утворюють за різними словотвірними схемами, найбільш поширеними є трикомпонентні: прикметник + іменник + іменник (*мале коло кровообігу, випнута частина гортані*); прикметник + прикметник + іменник (*багатофракційне дуоденальне зондування, хронічний обструктивний бронхіт*); іменник + прикметник + іменник (*втрата смакових відчуттів, шлуночок лівого передсердя*) тощо. Напр.: *Лікування гострої фази гаймориту передбачене в умовах стаціонару* (Із підр.); *У хворих на тонзиліт завжди буває запалення піднебінних мигдаликів* (Із підр.); *З вірогідних окислювальних чинників і посередників найбільше значення мають сигаретний дим, інфекції дихальних шляхів, запалення бронхіального дерева* (Із наук. зб.).

Наведені трикомпонентні наукові назви виникають на базі одно- та двокомпонентних і утворені аналогічно до складних слів через поширення двоскладних термінів новим визначальним формантом. Кожна перша морфема трикомпонентного складеного медичного терміна здебільшого є видовою щодо відповідного двоморфемного слова [2, с. 30–33]. Тобто в зазначених термінах є структурно організуючий центр і визначальна (доповнювальна) група.

Отже, формування термінів-комполітів відбувається на основі вже існуючих лексичних одиниць, а їхнє виникнення можна пояснити „необхідністю подальшої деталізації предметів, явищ, виражених однокомпонентними термінами, вони сприяють удосконаленню структури процесу інформації та комунікації” [2, с. 33].

Чотири-, п’яти-, шестикомпонентні терміни є менш численними в українській медичній термінології. Вони являють собою поєднання різноманітних компонентів за різними словотвірними моделями: *хронічна недостатність кори наднирників, окістя краю зорового*

каналу, внутрішньоочна ділянка верхньої очної щілини й ін. Напр.: *Верхній косий м'яз ока починається від спільного сухожилкового кільця медіально від м'яза, що піднімає верхню повіку, і між верхнім та присереднім прямими м'язами очного яблука прямує дотереду і досередини* (Із наук. зб.).

Досить низький рівень функціонування таких багатоскладових термінів зі значною інформативною насиченістю зумовлений громіздкістю, що наближає-таки їх до власне синтаксичних конструкцій. Тому досить часто їх замінюють (коли це можливо) або іншомовними термінами, або професіоналізмами. Напр.: *Вагус* – *блукуючий нерв*. *Гальмує функцію багатьох внутрішніх органів* (М. Амосов); *Гемоглобін* – *це складний білок, який входить до еритроцитів (червоних кров'яних клітин крові) й відповідає за доставку кисню до наших органів і тканин* (Із газети); *Перфузія* (*пропускання крові крізь порожнину серця – штучний кровообіг*) *тривала понад дві години* (Із газети); *Епікард* – *зовнішній шар стінки серця* (Із підр.); *Перевантаження й потрясіння, що випали людству в двадцятому столітті, породили рак – переродження клітини, природу якого встановити поки що не вдається* (О. Сизоненко).

За ступенем смислової роздільності складені терміни-композиції умовно поділяють на: а) стійкі багатокомпонентні медичні терміни, у яких підкреслюють тільки окремі зовнішні (рідше – внутрішні) ознаки предметів чи понять: *барабанна перетинка, вушна раковина, жовта лихоманка, сонячне сплетіння*, ін.; б) терміни-словосполучення, для яких характерна формальна (умовна) роздільність компонентів: *дихальні шляхи, сечостатева система, шлункова кровотеча, серцевий ритм, слизова оболонка* й ін.

Висновки. Медичні терміни-словосполучення, як і складні терміни, виражають цілісне поняття, мають багату семантичну та стилістичну сполучуваність компонентів, є „знаком-повідомленням і номінативним знаком” в одній словотвірній моделі. Вони громіздкі, менш економні, проте таке багатослів'я з необхідною чіткістю виражає відповідну наукову одиницю не тільки в граматичному, але й у семантичному плані. Досліджене термінологічне словотворення – процес осмислений, що дає змогу контролювати й регулювати його. Це призводить до значного кількісного зростання продуктивних і поширених терміноелементів (власне українських і запозичених), урізноманітнює термінофонд мови медицини, дає можливість вибору щодо менш численних і непродуктивних словотворчих моделей та активно функціональних, краще пристосованих до законів української мови.

Перспективи досліджень. Матеріали й результати наукової розвідки є підґрунтям для подальшої розробки підходів до розв'язання проблем впорядкування сучасної української медичної термінології. Теоретичні положення можуть слугувати основою для аналогічних досліджень терміносистем інших галузей науки.

Список використаної літератури

1. Азарова Л. Є. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція „золотої” пропорції / Л. Є. Азарова. – Вінниця, 2000. – 222 с.
2. Безбородько Н. І. Композити в медичній термінології / Н. І. Безбородько // Мовознавство. – 1979. – № 3. – С. 30–33.
3. Вакарюк Л. Словосполучення термінологічного характеру в словотворі / Л. Вакарюк, С. Панцьо // Науковий вісник Чернівецького університету / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 321–322. Слов'янська філологія. – С. 427–431.
4. Кардашук О. В. Синтаксична сутність мотивованості складного слова / О. В. Кардашук, О. В. Кульбабська // Актуальні проблеми менталінгвістики: зб. наук. статей за матеріалами V Міжнар. наук. конф. / наук. ред. Л. В. Корновенко. – Черкаси, 2007. – С. 66–68.
5. Карпіловська Є. А. Конструювання складних словотворчих одиниць / Є. А. Карпіловська. – К. : Наук. думка, 1990. – 156 с.
6. Осипенко З. М. Моделі складних слів у сучасній термінології / З. М. Осипенко // Українська мова і література в школі. – 1978. – № 11. – С. 82–84.
7. Панько Т. І. Українське термінознавство: підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

8. Ткач А. В. Особливості термінів-комполітів у медичній термінології / А. В. Ткач // Науковий вісник Чернівецького університету / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. 116. Слов'янська філологія. – С. 88–92.

9. Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. В. Чуєшкова; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2003. – 18 с.

10. Чумак В. Структурно-семантичні особливості багатокомпонентних екологічних термінів / В. Чумак, С. Овсейчик // Українська термінологія і сучасність. – К., 2005. – Вип. 6. – С. 241–245.

Одержано редакцією 19.10.13

Прийнято до публікації 14.12.13

А. В. Ткач

Медицинские термины-словосочетания: структура и особенности функционирования

Термины-словосочетания активно входят в терминосистему украинского языка и составляют значительную часть ее словаря. В нашей статье проанализированы такие сложные научные конструкции, как термины-словосочетания в современной украинской медицинской терминологии. Определена словообразовательная организация многокомпонентных терминологических образований, выяснены особенности их функционирования, рассмотрены их специфические семантико-структурные признаки. Наибольшая частота употребления характерна для двухкомпонентных субстантивно-адъективных и субстантивно-субстантивных терминов-словосочетаний, ниже уровень – в четырех- и пятикомпонентных научных понятиях, которые находятся на периферии исследуемой микрогруппы сложных единиц. Автором исследования определены перспективы использования таких сложных словообразовательных моделей в медицинской терминологии.

Ключевые слова: *термин(ы), термин(ы)-словосочетания, термины-комполіти, терминология, украинская медицинская терминология, многокомпонентные образования, сложная научная (терминологическая) конструкция, терминосочетание.*

A. V. Tkach

Terms-word combinations as constructions: semantic and structural features

The article analyzes terms – word combinations as constructions in modern Ukrainian medical terminology. The author considers the word building of polycomponental terminology. The adjective word combinations and specifics of semantic and structural features are emphasized. The author denotes the perspectives of the use of complex word building models in medical terminology.

In particular medical terms-word combinations the same as complex terms are expressed as a holistic concept, have a wealth of semantic and stylistic compatibility of components, a "sign post and nominative sign" in derivative model. They are bulky, less economical, however this required precision expresses a scientific unit not only in grammatical but also in semantic terms. This terminological word formation is a meaningful process, allowing you to control and regulate it. This leads to a significant quantitative growth of productive and popular terms-elements (both Ukrainian and "borrowed") varies terms fond of language of medicine, giving a choice on less numerous and unproductive derivational patterns and actively functional, better adapted to the rules of the Ukrainian language.

Key words: *terms-word combinations, terms-composites, terminology, Ukrainian medical terminology, polycoponent structure, complex scientific (terminological) constructions, term-combination.*